

OSMANLI ARAŐTIRMALARI

XXVIII

Neřir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail. E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

Misafir Editörler

Hatice AYNUR - Mehmet KALPAKLI

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXVIII

Prof. Dr. Mehmed ÇAVUŐOĐLU'na

ARMAĐAN - IV

İstanbul - 2006

BEYİTLERE BAKIP SORU ÜRETMEK

*İskender PALA**

İnceleme

Divan şiirinde hikemî tarz (bilgece söyleyiş) söz konusu edildiğinde adı ilk akla gelen şair hiç şüphesiz Urfalı Yusuf Nabî'dir (1642-1712). Osmanlı toplumunun sosyal ve ahlakî değerlerindeki kırılma evrelerinden birinde yaşayan ve çevresinde olup biten her şeyi tesbit ve tenkit etme gayreti içinde ömür süren Nabî, gerek divanında yer alan şiirleri, gerekse Hayriye adlı hikemî-didaktik eserinde devrinin olaylarını irdeleyen bir gözlemci konumunda durur ve elde ettiği tecrübeyi bu objektiflikle yazıya geçirir. Nitekim "O, dikkatini bilinçli bir şekilde sürekli olarak topluma yöneltmekle kalmamış, 17. yüzyılın ikinci yarısında çok bozulmuş olan Osmanlı toplum düzenini son derece ağır ve sert biçimde eleştirmiş (Kortantamer: 1993, s.152)" bu arada bizzat şahsıyla ilgili birtakım gelişmeleri de şiirine konu etmekten geri durmamıştır.

Nabî, şöhreti daha kendi çağında iken geniş bir coğrafyaya yayılan ve bilahare edebiyat tarihçileri tarafından "*Ekmel-i şuarâ-yı Rûm* (Anadolulu şairlerin kemale ermişi)", tezkire yazarları tarafından "*Şuarâ-yı Rûm'un şâir-i nâ-yâbı* (Anadolulu şairlerin örneği bulunmayanı), *melikü'ş-şuarâ* (şairlerin Efendisi) ve halk arasında da "*Nâbi-i Pîr* (Güngörmüş Nabî) olarak anılacak olan seçkin bir irfan adamıdır. Devrinde çok itibar görmekle beraber sık sık da ta'rise uğramış veya hicvedilmiştir (bk. Sevgi-Özcan 1996, 105-107). Her çağın değer ifade eden adamları gibi o da bazen devletin nimetlerinden yararlanmış, bazen de çekemezlilikler yüzünden birtakım sıkıntılara uğramış, göz önünde bulunmak hasebiyle de kaza oklarına hedef olmuştur (bk. Karahan 1987, 16-18).

* İstanbul Kültür Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Nabî'nin Halep'te kaldığı yıllarda başından geçtiği söylenen bir hadise vardır. Safâyî tezkiresinde bir cümlecik ile anılan bu hadise, şairin hayatına romantik veya lirik bir sahne ilave ettiğinden midir, yoksa klasik şiir geleneğinde örneğine az rastlanan bilgilerden olduğundan mıdır, hemen pek çok kaynakta dallandırılıp budaklandırılarak zikredilir, yeniden üretilir ve renklendirilir. Hakkında uzunca bir öykü bile yazılabilecek kadar zengin vak'a ve hayal potansiyeli taşıyan bu hadisenin özü, Çorlulu Ali Paşa'nın, sadrazamlığı döneminde (1706-1710) Nabî'nin Halep'te oturmakta olduğu malikanesini elinden almasıdır. Rivayetlere göre paşa, şairin bir tür lojman statüsünde ikamet etmekte olduğu devlete ait malikanesini istirdat ile kendisine ödenmekte olan tahsisatı iptal ettirir. Safâyî tezkiresinde bu hadiseyle ilgili kayıt "(...) kendüye münâsib mâlikâne ve maîşet ile Devlet-i Aliyye'den ikrâm olunup nice zaman onunla taayyüş ü kanâat üzre iken bin yüz yigirmi târîhinde vezîr-i a'zam bulunan Çorlulu Ali Paşa mâlikânesin ref' ve medâr-ı maîşetini kat' ile dilgîr ü tekdîr etmekle" cümlesinden ibarettir (Safâyî 1721, v.296a). Safayî'ye göre bu "mâlikâne tahsisini kaldırma ve geçim ödeneğini kapatma" hadisesi 1120 (1708) tarihinde vuku bulur. Rahmetli hocamız A. Karahan, kaynak göstermemekle birlikte "Baltacı Mehmed Paşa Halep Beylerbeyliği'ne tayin edilince durumun düzelmesini sağlamıştır (Karahan 1987, 18)." der. Daha sonra Nabî hakkında yapılan çalışmaların neredeyse tamamında tekrar edilen bu hadise kesin olarak ne vakit olmuştur, Nabî malikaneyi boşaltmış mıdır, boşaltıldı ise Baltacı Mehmet Paşa hangi aşamada imdada yetişmiştir, eğer öyle ise şairin geri dönüşü ne kadar sürmüştür, hatta geri dönmüş müdür, Çorlulu Ali Paşa'nın böyle bir tasarrufuna sebep nedir, Safayî'nin "tekdîr" ifadesine nazaran acaba bu uygulamaya Nabî'nin bir kusur veya tezviri mi sebep olmuştur ve en önemlisi, gerçekten böyle bir hadise vuku bulmuş mudur? İşte karşımızda araştırılması gereken bir yığın soru ve tabii cevabı buldukça değişik kılıkta yeniden üretilebilecek sorular. Bulmacanın parçaları bulunmayı ve birleştirilmeyi bekliyor.

Araştırma

Tarih ilminin en değerli kaynakları, tarihî olayın geçtiği döneme ait olan, yani çağa tanıklık eden ve tabii birbirlerini destekleyenlerdir. Nabî'nin malikane meselesinde çağın tanığı Safayî Efendi (ö.1725) ve eseri *Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr* (yazılışı 1720) olmakla birlikte onu destekleyen başka bir kaynak bulunmamaktadır. Çağın kaynakları aksini söylemediklerine göre hem

Safâyî'nin söylediklerine inanmak, hem de böyle bir hadisenin yaşanmasının sebeplerini araştırmak zorundayız. Neden bir paşa, haleflerinin uygun gördüğü bir uygulamayı değiştirsin?!.. O paşa ki, tarihî kaynakların, aslında hiç de fena adam olarak tanıtmadıkları bir sadrazamdır. 35 yaşında sadaret makamına geçer ve 41 yaşında hayatı, kendini çekemeyenlerin gadrine uğratılarak sona erdirilir. Tarih kaynaklarının ittifakla bildirdiklerine göre yaptığı hizmetler hep olumlu ve devletin yararına işler olmuş. Öte yandan, çağın şartları göz önünde bulundurulduğunda bir vezirin daha gençlik yıllarından itibaren devlet kademelerinde ilerlerken yollarının çakıştığı ve/veya çatıştığı insanlar da hesaba katılmak zorundadır. Söz gelimi, siyaset ve diplomasi alanında görüş ayrılıklarına düştüğü rakipleriyle yaşadığı sürtüşmeler var mıdır veya himaye ettiği özel kişiler mevcut mudur? Daha net soracak olursak; Nabî'nin önemli hâmlerinden olan Musahip Mustafa Paşa veya himayesinde yetişen Râmî Mehmet Paşa ile Çorlulu Ali Paşa'nın nasıl bir münasebetleri vardı, bilinmek zorundadır. Çağın bir başka tanığı sayılabilecek *Hadîkatü'l-Vüzerâ* bu kişilerin biyografilerini anlatırken, maalesef aralarındaki ilişkilerin olumlu veya olumsuzluğundan hiç bahis açmamaktadır (Taib 1969, tür.yer.). Öte yandan onun hakkında "(Çorlulu) Ali Paşa hayrât sahibi, zeki, vakur, açık sözlü bir vezirdi. Fakat manevi babası Kara Bayram Ağa'yı katleden Fırafî Hasan Paşa'yı öldürtüp intikam alacak kadar da kindar bir insandı (Aktepe 1993, 371)." bilgisi de bizim için değerlendirmeye alınmak zorundadır. Bu bağlamda, her ne kadar tarihler kaydetmese de Nabî'nin hikemî şiirlerini taklid ve yanında yetişmek hasebiyle aralarında bir yakınlık bulunan Ramî Mehmet Paşa'nın (1654-1706) reisülküttaplık ve kısa sadrazamlık (1703) döneminde henüz kubbealtı veziri bulunan Çorlulu Ali Paşa ile herhangi bir geçmişi olup olmadığı araştırılmaya muhtaçtır. Bu iki kişinin, aynı ikbalin peşinde olmak kaygusuyla birbirlerini rakip olarak gördüklerini farz etsek bile, aralarında 16 yıllık yaş farkı bulunan iki bürokrat olarak devlet kademelerindeki rakabet alanlarının fazla geniş olduğu da söylenemez.. Maamafih malikane meselesini Nabî'nin, daha Urfa'dan çıkıp İstanbul'a ayak bastığı zaman "*Bir garîbim cenâbına geldim / Bin ümîd ile bâbına geldim*" diye iltica edip divan efendiliği göreviyle himayesine girdiği, Musahip Mustafa Paşa ile ilişkilendirmek de bir hayli zordur. Çünkü sultanın sarıkçısı iken seraskerlik ve daha sonra da kaptan-ı deryalık yapan (1683-1685) Musahip Mustafa Paşa, 1685 yılında vefat eder. Bu yılda Çorlulu Ali henüz 15 yaşındadır ve malikanenin istirdadı meselesi bundan tam 23 yıl sonra vuku bulur. İmdi, eğer bu hadise Çorlulu Ali Paşa'nın kindarlığı dolayısıyla ve Nabî'nin yakınlarından birine

karşı yapılmış değilse, -ki öyle olmadığı anlaşılıyor- geriye bir ihtimal kalıyor, o da Çorlulu Ali Paşa'nın bizzat Nabî efendi ile bir meselesinin olmasıdır. Bu durumda akla gelebilen ihtimaller, ya Nabî'nin onun hakkında sarfettiği bir olumsuz sözün bulunması, veya şairi çekemeyen birilerinin sadrazama onun hakkında olumsuz söylemeleridir.

Meseleyi daha sağlam zeminde tartışabilmek için konuyla ilgili yegane malumatı veren Safayî tezkiresindeki bütün bilgiyi yeniden okumak ve tezkire müellifinin delillerini incelemekte yarar vardır:

"Şair-i mezbûr bundan akdem hâhişgerî-i ihrâz-ı merâtib-i devletden ferâgat ve hicret etmekle azîmet edüp âb u hevâsı hûb u letâfet ile mergûb Halebü'ş-şehbâ-yı dil-küşâda ikâmet ü karâra niyyet etmekle ol tarafda kendüye münâsib mâlikâne ve maîşet ile Devlet-i 'Aliyye' den ikrâm olunup nice zamân onunla ta'ayyüş ü kanâ'at üzre iken bin yüz yigirmi târîhinde vezîr-i a'zam bulunan Çorlulu Ali Paşa mâlikânesin ref' ve medâr-ı maîşetini kat' ile dilgîr ü tekdîr etmekle (...) bu ebyâtı nazm etmişdir:

Der hakk-ı Çorlulu Ali Paşa

1. *Bâğ-ı dehrin hem hazânın hem bahârın görmüşüz
Biz neşâtın da gamın da rûzigârın görmüşüz*
2. *Çok da mağrûr olma kim meyhâne-i ikbâlde
Biz hezâran mest-i mağrûrun humârın görmüşüz*
3. *Top-ı âh-ı inkisâra pâydâr olmaz yine
Arsa-i¹ câhun nice sengîn-hisârın görmüşüz*
4. *Bir nefesde kaldırır bin bârgâh-ı devleti²
Ehl-i derdîn seyl-i eşk-i inkisârın görmüşüz*

1 Divanda bu kelime "Kışver-i" biçimindedir.

2 Divanda bu mısra "Bir hurûşıyla eder bin hâne-i ikbâli pest" şeklinde geçmiş olup devamında da

Bir hadeng-i cân-gûdâzi âhdır sermâyesi

Biz bu meydânın nice çâpük-süvârın görmüşüz

beyti kayıtlıdır.

5. *Bir gün eyler dest-beste pâygâhı cây-gâh
Bî-aded mağrûr-ı sadr-ı i'tibârın görmüşüz*
6. *Kâse-i deryûze tebdîl olur câm-ı murâd
Biz bu bezmin Nâbî'yâ çok bâde-hârın görmüşüz³*

Bunu dahi anun hakkında nazm etmişdür

1. *Çok görmüşüz zevâlini gaddâr olanların
Hengâm-ı fursatında dil-âzâr olanların*
2. *Zilletdedür karârı eğer sağ olursa da
Kütâh olur hayâtı sitemkâr olanların*
3. *Sabûn-ı pend etmez eser hubs-ı tab'ına
Aslı denî cibilleti murdâr olanların*
4. *Vâbestedir umûru mükâfât-ı gayrete
Bedkâr u bî-mürüvvet ü mekkâr olanların*
5. *Sevgendi hep tehallüf-i va'dün giivâhıdır
Îmânı hîn-i va'dede bisyâr olanların*

³ Dünya denen şu bahçenin hem son baharını, hem ilkbaharını görmüşüz. Yani ki biz, sevincin de, üzüntünün de çağını yaşamışız (veya bir rüzgar gibi gelip geçtiğine şahit olmuşuz).

Kendini talihlilik meyhanesinde (bulursan) çok da gururlanma ki biz orada, nice gurur sarhoşunun sonunda baş ağrısı çektiğini görmüşüz.

Mevki-makam ülkesinin nice taş hisarları vardı. Biz onların, güceniklik âhının toplarıyla yerle bir edildiğini gördük.

Biz, dert ehli olanların kırık kalplerinden gözlerine yürüyüp de oradan akan gözyaşı sellerini gördük; bir kere coşup kabarıncı binlerce ikbal evini yerle bir ediyordu.

Şu dünya denen meydanın nice çevik binicilerini gördük; bütün ömür sermayeleri, (hakkını yedikleri zavallıların) can eriten ahlârinin ok olarak atılmasına kadardı.

İtibârın baş köşesine gururla yaslanmış nice adamlar gördük; gün geldi, kapı eşiğinde elini bağlayıp bekleyen uşaklar konumuna düştüler.

Ey Nâbî!. Doğrusu bahtlılıkla dolu şu içki meclisinin nice kadeh yuvarlayanlarını gördük ki vaktiyle içinden murad yudumladıkları kadehler, bir gün ellerinde birer dilenci kâsesine döndü.

6. *Yâ Rabbi zâlîme koma sûz-ı derûnunu
Nâcâr ilticâda ona zâr olanların*
7. *Versin Hudâ hevâya gubâr-ı vücûdunu
Nâbî derûn-ı ehl-i dile bâr olanların⁴*

Bu dahi anun hakkındadır

1. *Encâm-ı bed-gurûra ser-âgâz edenlerin
Noksân-ı halka dîdelerin bâz edenlerin⁵*
2. *Çok görmüşüz nigûnluğın endek zamânede
Zu'munca câh u rütbeler ihrâz edenlerin⁶*

4 Fırsatı ele geçirince gönülleri kırıp da gaddarlık yapanların çok geçmeden tepetaklak olduklarını çok gördük.

Başkalarına eğri bakıp kötü davrananların ömrü genellikle kısa olur; yok, eğer uzun yaşayacak olurlarsa da bütün ömürleri zillet içinde geçer.

Mayası bozuk ve yaratılışı alçak olanların hamurundaki kiri temizlemek için öğüt sabunu asla kar etmez.

Daima kötülük ve hile ile meşgul olan mürüvetsizlerin bütün işleri gayretlerinin karşılığına göredir (kötülüğe gayret gösterirler).

Vade verirken cömert davrananlar, sözden dönmeye mazeret olarak yeminler etmeye inanırlar (yani imanları, yalanı yeminle bastırmaktır).

Allah'ım! Kapısına sığınıp da çaresizlik içinde gözyaşı dökenlerin içlerindeki yangını (söndürme işini) zalime bırakma.

Ey Nabî! İnşallah, gönül ehli olanların içlerine sıkıntı verenlerin varlığını Allah yok etsin (köklerini dünyadan kazısın).

5 Bu beyitten sonra divanda,

Bir gün gelür ki nâzı olur çâker-i niyâz

Ehl-i niyâza nahvet ile nâz edenlerin

beyti kayıtlıdır.

6 Bu beyitten sonra divanda,

Sûdı nedür muâmale-i kibrden aceb

Şeytânı kâr u bârna enbâz edenlerin

beyti kayıtlıdır.

3. *Eyler şikeste bâl ü perin gayret-i Hudâ
Nâbî cenâh-ı gayr ile pervâz edenlerin⁷*

(Safâyî 1721, v.295b-296a)

Yukarıda anılan gazellerin üçünde de Nabî'nin dili oldukça keskin ve yıpratıcı görünmektedir. Birbiriyle tanışıklıkları bulunan iki insandan birinin bu tür ifadeler kullanması, sonradan düşman oldukları düşünülse bile eski dostluğa riayetsizlik olur. Bu yüzden Nabî'nin, her fırsatta tebrik ve takdirlerini bildirerek ihsanlarını talep ettiği (bk. Sevgi-Özcan 1996, 103) kasideler sunarak (bk. Bilkan 1997, II, şiir nr. 92, 103) hakkında tarihler düşürdüğü-(bk. Bilkan 1997, II, şiir nr. 120, 138) Ali Paşa hakkında, ta kemâle ermiş yaşında bunca saldırgan, aşağılayıcı ve suçlayıcı dizeler söylediğini düşünmek bile yadırgatıcıdır. Bir devlet adamı ve dahi sadrazam olan birisi hakkında bu gazellerin yazılmış olması, doğrusu şair için pek tehlikelidir. Öte yandan, bahsettiğimiz şair devrinin güngörmüş tanığı olarak hikmeti dillendiren adamdır ve olayları süzerek dizelerini kural biçiminde söylemeye alışkındır. Eğer şair bunları gerçekten devrin veziri Çorlulu Ali Paşa için yazmışsa ve buna rağmen paşa kendisini istintak ve siyaset etmemişse o dönemlerin devlet yönetimi ve devlet adamının halk nezdindeki saygınlığı adına disiplinin feci şekilde bozulduğu, Çorlulu'nun itibarının epeyce düştüğü söylenebilir ki tarihi kaynaklar onun hakkında hiç böyle bir nakisa bildirmiyor, bilakis saygın bir devlet adamı olduğunu ittifakla söylüyorlar.

Yukarıdaki gazeller şairin divanında da kayıtlıdır. Ancak gerek divandaki bazı mısraların tezkirede zikredilenlerden farklı oluşu, gerekse tezkireye bazı beyitlerin alınmayışı, Safâyî'nin, anlattığı mizansene uygun özel bir seçim yaptığını da bize düşündürmektedir. Eğer böyle olmuş ise, Nabî ile Ali Paşa arasında var olduğu söylenen kırgınlığın boyutları da kendiliğinden

7 Gururun kötülüğü içinde sona ulaştığı halde (bundan ders çıkarmayıp da) alıcı kuşlar misali halkın güçsüzlüğüne gözlerini dikerek başa dönenlerin (vay haline)!

Niyaz edenlere karşı kendini beğenmişçesine naz gösterenler yok mu!?. Bir gün gelir, nazları, yalvarmaların bile kölesi konumuna düşer.

Yakın zamanlarda (veya şu kısacık dünyada), kendince mevki ve makam sahibi oldum sananların, birden talihlerinin tersine dönüverdiğini çok görmüşüz.

Şeytanı kendi işlerine ve kazançlarına ortak edenlerin (durumlarına bakmayıp bir de) halka kibir göstermelerinin acaba yararı ne ola ki!?

Ey Nabî!. Allah'tan başkasını kendine tanı edinip onun kanadıyla uçanların kanadını ve teleğini yine Allah kırarverir.

değişecektir. Çünkü yukarıdaki beyitler gerçekten bir kin ve düşmanlığın izlerini taşır. Bu durumda Safâyî'nin "*dilgîr ü tekdîr etmekle*" ifadesine yeniden dönmek gerekir. Çünkü bu ifadeye nazaran Nabî'nin bir suç işlemiş olduğu ve paşanın da onu takdir etmek için bu uygulamayı yaptığı düşünülebilir. Eğer böyle oldu ise, Nabî'nin daha sonraki dönemlerde paşa hakkında yazdığı şiirlerin de yeniden gözden geçirilmesi gerekebilir. Paşa hakkında divanda yer alan şiirlerin tamamı onun sadrazamlığı dönemine rastlar ve hepsinde şairin paşayı övdüğü görülür. Bu durumda şairin dersini almış bir eda takınarak paşayı kerhen övdüğü düşünülebilirse de ne şairin kişiliği, ne de şiirlerdeki övgülerin samimiyet derecesi bu görüşü haklı çıkarır. Bilakis şair, Ali Paşa'nın vezirlik yaptığı yıllara yayılan övgü dolu şiirlerinde aşağıdakilere benzer abartılı bir üslubun yer aldığı beyitler tertiplemekten geri kalmamıştır:

(...)

*Yegâne sadr-ı a'zam âsaf-ı sâfi-dil-i ekrem
Muîn-i mülk ü millet hâmi-i devlet Ali Paşa*

*Sadâkatle adâletle diyânetle metânetle
Sadâret hükmünü şâyânı üzre eyledi icrâ*

*Nazîrin görmediük gûş etmediük sadr-ı saâdette
Zihî sadr-ı huredmend ü lebîb ü ârif ü dânâ*

*Nizâmü'l-âlem ismi söylenür bir lafz idi ancak
O ism-i bî-müsemânın vücûdun eyledi ihyâ⁸*

Görüldüğü gibi Safâyî Efendi'nin tesbitleriyle yukarıdaki beyitlerde yer alan ifadeler arasında tam bir tezat söz konusudur. Yani aynı kişi hakkında iki zıt uçta sayılabilecek böylesine keskin övgü ve tarizleri bir arada okuyunca şüpheyeye düşmemek elde değildir. Ne ki tarih, belgelerle konuşur ve belgeler

8 Sadrazamlar içinde yegane, ikram sahibi ve pak gönüllü vezir. Mülkün ve milletin yardımına koğan, devletin koruyucusu Ali Paşa.

Sadrazamlığın hükmünü layık olduğu üzere, tam bir sadakat, adalet, dine uygunluk ve metanetle uyguladı.

O nasıl bir akıllı, anlayışlı, bilge ve bilgili vezirdir ki, kutlu sadrazamlık makamında bu güne kadar bir benzerini görüp işitmiş değiliz.

"Nizâm-ı âlem (dünya düzeni)" diye bir şey eskiden beri söylenip duran, adı var kendi yok bir kelam idi. Şimdi onu hayata geçiren bu vezir oldu.

yeterli değilse şüpheleriniz hep şüphe olarak kalır. Öyle ki ya yetmişine merdiven dayamış bir şairin önce yerden yere vurduğu birisine, velev sadrazam olsun, daha sonradan övgüler düzmesinin bir şahsiyet eksikliği; veya kindarlığıyla tanınan Ali Paşa gibi bir devlet adamının önceki aşağılanmaları unutup sonraki övgülere kanmasının bir safdillik olduğu fikri altında bocalarsınız. Bir başka ihtimal, gazellerde, ya da tarih kıta ve kasidelerinde bir adres farklılığı olmasıdır. Nitekim Nabî divanındaki kayıtlara göre tamamı Ali Paşa'nın sadrazamlık dönemine tarihlenen söz konusu kaside ve tarih manzumelerinde *Târîh-i Berây-ı Bârgâh-ı Vezîr-i A'zam Çorlulu Ali Paşa* (Bilkan 1997, 287), *Târîh-i Medrese vü Tekye vü Mescid-i Ali Paşa -ki der İstanbul binâ kerd be âmûziş-i sitâyîş-i Sultan Ahmed Han-* (Bilkan 1997, 300), *Târîh-i Berây-ı Kasr-ı Cedîd-i Dâmâd-ı Şehriyârî Ali Paşa* (Bilkan 1997, 321) ve *Târîh-i Binâ Kerden-i Hazret-i Vezîr-i Mükerrrem Ali Paşa* (Bilkan 1997, 346) başlıklarının elyazma nüshalardan en az ikisinde yer alıyor oluşu, bir ithaf ile kaleme alınması adet olmayan gazellerin durumunu şüpheye düşürür. Gerçekten de Nabî Efendi bu gazelleri yazarken kasit gütmüş müdür, yoksa bunlar, sûret-i haktan görünerek yazdığı bilgelik, hikmet ve tecrübe eseri gazellerden midir? Safâyî Efendi tezkiresini tertiplerken buna dair duyumlarını veya Ali Paşa'nın vefatından sonra çıkartılması muhtemel söylentileri mi kayda geçirmiştir? Acaba Safâyî'nin bizzat Ali Paşa ile bir geçmişi var mıdır? Öte yandan başka sorular da üretilebilir: Devrin sıkça tekrarlanan şiir meclislerinden birinde, mahrem dostlar arasında bile olsa bu gazellerden birinin, paşanın adı telaffuz edilerek okunduğu olmuş mudur? Eğer olduysa bunda, şairden başka birinin Ali Paşa'ya kasit gütmüş olma ihtimali ne kadardır? Şair ve Paşa'nın dışında üçüncü kişiler tarafından böyle bir yakıştırmamanın yapılmış olması ve söz konusu gazellerin o vesile ile zikredilmiş bulunması ihtimali mevcut mudur? Ve yine böyle bir şey varid ise Ali Paşa veya Nabî o dönemde hayatta mıdırlar? Daha bir sürü sorular...

Âdet olduğu üzere şair, söz konusu gazellerde herhangi bir isim zikretmemektedir. Buna rağmen gazellerin yazımı aşaması, zaman ve zemin olarak malikane hadisesine uygun düşüyor idiyse elbette bunu muhit insanların Ali Paşa'ya ta'riz olarak yorumlaması mümkündür. Kaldı ki böyle bir ta'riz yakıştırması için şairin bizzat kendisinin de incinmiş olması gerekmez. Aksi takdirde divan içerisinde bu mazmun üzre söylenmiş pek çok gazel veya beyit sanki bir şikayet ve inkisarin sonucuymuş gibi gösterilebilir. Oysa klasik

şairlerin felekten şikayet bahsinde söyledikleri inkisar beyitlerinin hepsinin özel bir sebebi olması da gerekemeyebilir. Aksi takdirde Nabî divanı bu tür yakıştırmalar için çok zengin bir kaynak sayılır. Eğer öyle olsaydı, Nabi'nin Ali Paşa hakkında söyleyebileceği en güzel beyit belki de,

*Yâ Rab sarây-ı devletin et âşiyân-ı bûm
Ehl-i dilin derûnunu vîrân edenlerin olurdu*

(Bilkan 1997, s.784).

Birisine ta'rizde bulunmak isteyen insanlar her çağda hikmetli beyitleri cazip bulmuşlardır. Nabî gibi sözünü tecrübe ve ustalıkla söyleyen bir şairin divanı bu bakımdan sık kullanılan bir müracaat eseri bile sayılabilir. Yani eğer Çorlulu Ali Paşa için bir ta'riz söz konusu edilecekse olayın merkezinde illa ki şairin yer almasına gerek bulunmayabilir. Nitekim şiirin toplumu daha yakından ilgilendirdiği eski zamanlarda, birisine sataşmak, söz atmak veya iltifat etmek isteyen kişilerin, divanlara müracaatla, ya tefe'ül eder gibi rastgele, veya güzelliğiyle insanları meftun edecek müselleme beyit veya şiirleri alarak kendilerine hedef edindikleri kişiler hakkında okuyup yorumladıkları, hatta tehzil haline dönüştürdükleri de bilinmektedir. Hele bu şiirler güncel ve yeni yazılmış da olursa, fail için uygun ortamı hazırlamak ve iddiasına insanları inandırmak çok daha kolay olacaktır.

Buraya kadar söylediğimiz her şey, görüldüğü gibi malikane meselesini çözmeye yetmemektedir. Bu da bize, söz konusu olayın, maalesef tarihin bir kör noktasında vuku bulduğunu gösteriyor. Safâyî hariç, Çorlulu Ali Paşa veya Nabî hakkında bilgi veren kronik veya kaynakların kaydetmediği bu olayda şairin söz konusu gazelleri kesin olarak ne zaman ve hangi ortamda yazdığı, bunları paşaya kimin ve nasıl intikal ettirdiği, hatta paşa ile Nabî'nin ilk ne zaman yüzyüze geldikleri gibi sorular da sorulacaktır. Bu durumda Nabî Divanı'nda *Tarih-i Berây-ı Bârgâh-ı Vezîr-i A'zam Çorlulu Ali Paşa* başlıklı manzumeyi (Bilkan 1997, 287-290) incelememiz gerekmektedir. Ebcedle 1119 (1708) yılını gösteren bir tarih dizisinin noktaladığı 38 beyitlik bu kaside Çorlulu Ali Paşa hakkında bir medhiye olup bize bazı bilgiler de verir. Buna göre paşa, bahar günlerinde Halep civarında ihtişamlı bir otağ kurdurup konaklar. O kadar ki herkes bu çifte sütunlu otağın güzelliğini, işlemelerini, sayebanını vb. seyre gelir. Halep şehri bu otağ ile güzelliğine bir kat daha güzellik katmıştır. Bu muhteşem otağın içine ziyet veren de hiç şüphesiz, Osmanlı'nın

din ve devletin koruyucusu sadrazam Çorlulu Ali Paşa'dır. O vezarete geçtikten sonra işler yoluna girer, yolsuzluklar sona erer, rüşvet kapıları kapanır, hukuk düzeni tıkır tıkır işlemeye başlar, kendisi asla devlet malına el uzatmaz, bütün gayretiyle devlete ve dine hizmet eder. Sonraki dua bölümünde de yine hürmetkar bir lisan kullanılan bu tarih kasidesi, doğal olarak malikaneyle alakalı hiç bir bilgi ihtiva etmemektedir. O halde Çorlulu bu kasideyi aldıktan sonra mı Nabî'nin malikanesini tekrar kamulaştırmış, yoksa tam tersi mi olmuştur, asla bilinemez. Yok, eğer Nabî bu şiiri malikanenin tekrar kendisine bağışlanması için yazmış olsaydı, herhangi bir beyitte bunu mutlaka belirtirdi. Bu şiir dolayısıyla caize beklerken, malikanenin elinden alındığı ihtimali ise çok uzaktır. Bir durum tesbiti adına söyleyecek olursak, Çorlulu Ali Paşa, sadrazam olmak hasebiyle hiç şüphesiz çağının ünlü şairi Nabî'nin adını ve şiirlerini biliyordu. Ancak onunla Halep'te karşılaştığı vakit hakkında şahsî bilgiler de edinmiş, bu arada malikanesinin devlete ait olduğunu öğrenmiş, yaptığı genel uygulamaya göre ayrıcalık göstermeden kamulaştırılmasını emretmiş, yani Nabî eskilerin cezâ-yı Sinimmar dedikleri türden, caize yerine ceza görmüş olabilir. Ne var ki Nabî hiçbir kasidesinde Çorlulu hakkında kötü söz söylemediği gibi adını hiçbir vakit olumsuzluklarla da anmamıştır. Yani o, bir şair kendisi için zehir zemberek birkaç gazel yazdı diye geri adım atarak devlet itibarını yere düşürecek sadrazamlardan değildir. Bu da aklımıza "Acaba Safâî'nin anlattıkları doğru mudur?" sorusunu düşürmektedir. Eğer gerçekten böyle bir hadise var ise, vuku bulma döneminin bu kasidenin yazıldığı zamanlara (1708) rastlaması kuvvetle muhtemeldir. Ali Paşa o dönemde Halep'te olduğuna göre, malikane meselesinde, yerinden yönetim usulü bir uygulama yapmış olması kuvvetle muhtemeldir. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri kayıtlarında İstanbul'dan Halep'e gönderilmiş bir buyrultu ele geçmediği takdirde bunun aksini söylemek de zaten hatalı olacaktır.

Nabî Efendi, Çorlulu Ali Paşa'nın Halep'e gelişinden sonra kendisine itahafen önemli övgülerle dolu şiirler de yazmıştır. Eğer daha önce malikane hadisesi yaşanmışsa bu şiirler bize, Nabî'nin kendi konumunu korumak için daima stratejik hareket ettiğini gösterir. Öte yandan bu ihtimal, Çorlulu Ali Paşa'nın da kişiliğini zedeler. Maamafih söz konusu gazellerde sık sık gurur sahiplerine vurgu yapılmaktadır, ancak tarihi kaynakların hiç biri Çorlulu Ali Paşa'nın kibirli bir kişiliğe sahip olduğundan bahsetmezler. Yani onun kindar olduğunu söylemekle beraber gururu yüzünden hatalı davrandığını söyleyen hiçbir kaynak bulunmamaktadır.

Şairin bu manzumeleri arasında Çorlulu Ali Paşa'nın Halep'te bulunduğu 1708'den bir yıl sonra yazdığı başka bir tarih kasidesi de bulunur. Bu kasideye bakılırsa (Bilkan 1997, 346-349) malikanenin istirdadı hadisesinin yaşandığını düşünmek bir yana Çorlulu Ali Paşa'nın, belki şaire bir malikane bağışladığı bile söylenebilir. İşte kasidede paşayı öven beyitlerden bazıları:

*Gevher-i lücce-i ahlâk 'Alî Paşa kim
Eylese fahr sezâ zâtı ile devlet ü din*

*Ebr-i feyyâz-ı atâdur yem-i istiğnâsı
Bahr-i pür-cûş-ı hured kâh-ı vakâr u temkîn*

*Bî-vefâ şânına mîzân-ı kryâs u ta'dâd
Nâresâ câhuna endâze-i fikr ü tahmîn⁹*

İmdi, bu şiirin varlığı bizi, Safayî'nin gazellerindeki adresin doğru olmadığı şüphesine düşürüyor. Eğer o gazeller gerçekten Ali Paşa için yazıldıysa, aynı şairin bir yıl içinde aynı kişiye bu kasidedeki beyitleri ithaf etmiş olması şaşırtıcı görünür. Bu durumda düşünülebilecek en iyimser ihtimal, malikane meselesinin kısa sürede tatlıya bağlandığı, yani şairin elinden alınmakla birlikte kısa sürede iade edildiğidir. Bu ihtimalin doğru çıkması, elbette bizi, hem Çorlulu Ali Paşa'nın, hem de Nabî'nin şahsiyetlerinin tarih satırlarına yansiyandan farklı olduğu sonucuna götürecektir. Oysa her ikisinin de tarihe bıraktıkları kimliğin böyle değişken olmadığı görülebilmektedir. Özellikle Çorlulu Ali Paşa'nın sahip olduğu kişilik bu hadisenin vukuunda da önemli rol oynar. Osmanlı devletinin en zor dönemlerinden birinde, henüz otuzlu yaşlarında iken, geniş yetkilerle sadrazamlığa getirilen ve 4 yıl, 1 ay, 14 gün hüküm süren bu adam "**varidatı arttırmağa, idarî ve askerî bünyeyi güçlendirmeğe gayret etmiş, tebaanın refahı için tedbirler almıştır** (Aksun 1994, 306)". Hemen pek çok kaynak onun "**İsrafın önüne geçecek mâlî tedbirler almış olmakla meşhur** (bk. Danişmend 1971, V, 52)" veya "**Öteden berü âkul ü kâmil ve müdebbir-i muâdil olmağla, nakd-i vaktin tanzîm-i umûr-ı**

⁹ Ahlak denizinin incisi olan Ali Paşa ki devlet ve din, onun varlığı ile övünseler, yaraşır. Onun tokgözlülük denizi, bağışlamanın bereketli bulutu; dağ gibi büyük vakar ve temkini de akılların coşkulu denizidir.

Kıyaslama ve sayıya dökme terazisi onun şanını tartamaz; düşünce ve tahmin endazesi onun makamının yüceliğini ölçemez.

devlet ve terfih-i ahvâl-i fukarâ vü raiyyete bezl ü nisâr ve sarf-ı gencîne-i iktidâr ile sûret-i nizâma ifrâğ ve îrâd u mesârif-i mîriyyeyi hüsn-i intizâma iblâğ etmiş (Taib 1969, -zeyl- s. 11) olduğunu söyler. Yani Çorlulu Ali Paşa, belki de bizim bugün tasarruf tedbirleri olarak bildiğimiz ve sonucu lojman satışına kadar uzanan tedbirler gibi o çağda bir hareket başlatmış, bunun için de, her kim olursa olsun iltimas geçmeyerek umumi bir uygulamayla devlet mülklerini de hazineye irad sağlayacak tarzda yeniden yapılandırmaya yönelmiş ve -eğer olduyorsa- muhtemelen Nabî'nin malikanesi de bu uygulamaya dahil edilmiştir.

Malikane meselesini zikreden Safâyî'nin bu konuda yanlış bilgi vermesi veya yanlış (tıl)ması da ihtimaller arasındadır. Çünkü aynı çağın hal tercüme yazarı Şeyhî Mehmed Efendi *Vakâyiü'l-Fuzalâ*'sında (bk. Özcan 1989, 472-4759) ve kendisiyle aynı yılda (1721) eserini tamamlamış olan Sâlim Efendi de tezkiresinde söz konusu hadiseden hiç bahsetmezler. Üstelik Salim Efendi, şairin bu yıllarından bahsederken; "*Medîne-i Halebü's-Şehbâda bast-ı kâlice-i sükûnet ve müddet-i medîde ol beldede ihtiyâr-ı ikâmet eyleyüp taraf-ı Rûm'dan bilkülliyeye izhâr-ı ferâğ ile ol mahalde âsâyış ve îrâd u masrafını bir kalıba ifrâğ etmişken, Baltacı Mehmed Paşa merhum (...)*" (Sâlim: 1315 h., s. 629) demektedir ki oldukça dikkate değer bir kayıttır. Bu durumda Nabî'nin irad u masrafını (gelir ve giderini) ta Baltacı Mehmet Paşa'nın Halep'te bulunduğu yıllara kadar birbirine eşitlediğine inanmak gerekir. Eğer şair kendi alın teriyle gelir giderini eşitlediyse o vakit malikane meselesini de keyfe keder bir uygulama olarak algılamış olması ve üzülmemesi gerekir. Söz konusu malikane bir sayfiye hükmünde olması ve dolayısıyla geri alınmasının fazla bir etkisi bulunmaması da burada düşünülebilir. Ancak şairin gazellerde gösterdiği infial ve şiddetli ithamlara bakılırsa söz konusu malikane şairin hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

Sonuç

Tarih araştırması, eğer elde yeterli belge yoksa, ihtimaller ve soru işaretlerinden öte kesin sonuçlar vermeyecektir. Ancak tarih disiplini doğru soruların ve tutarlı olabilecek ihtimallerin zikredilmesi ve hatta bunların sayılarının arttırılması da önemlidir. Edebiyat tarihlerinin veri kabul ettiği şiirler ise araştırmacılara arşiv belgeleri kadar kesin sonuçlar sunmayabilir. Yine de bunların değerlendirmeden uzak tutulmaması gerekir.

İncelememizde bir satırlık tarih kaydı ile buna delil gösterilen üç gazel esas alınmış, devrin kaynaklarına gidilerek verilen bilginin doğruluğu araştırılmış ve aynı şairin diğer şiirleri de göz önünde bulundurularak sorular ve ihtimaller üretilmiştir. Elbette bunlara yeni sorular ve ihtimaller ilavesi de mümkündür. O halde konuyla ilgili, el ayası kadarcık da olsa belgeler ortaya çıkasıya dek kuvvetli ihtimaller dışında bir sonuca ulaşmamız mümkün değildir. Onlar da, ya söz konusu gazellerin malikane ile alakasının bulunmadığı, ya Çorlulu Ali Paşa'dan sonra birtakım insanların böyle bir söylenti yaydıkları, veya bir malikane meselesinin hiç olmadığı, dolayısıyla Safâyî Efendi'nin yanlış (tıl)dığı olacaktır. Gerisi, yeni üretilecek sorulara vabestedir.

Kaynaklar

- Kortantamer, Tunca. 1993. Nabî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi. *Eski Türk Edebiyatı: Makaleler*. Akçağ, Ankara, s.150-192
- Karahan, Abdülkadir. 1987. *Nâbî*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Bilkan, A.Fuat. 1997. *Nâbî Divânı*. c.I-II. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.
- Okuyucu, Cihan. 2001. *Nâbî*. Timaş, İstanbul.
- Aksun, Z. Nur. 1994. *Osmanlı Tarihi*. Ötüken, İstanbul, C.II.
- Danişmend, İ.Hamî. 1972. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Türkiye Yayınevi, İstanbul, c. IV, 709 s.; c. V, 360 s.
- Yorulmaz, Hüseyin. 1998. *Urfalı Nâbî*. Şule, İstanbul.
- Sevgi, A.- M. Özcan. 1996. Nâbî. *Prof. Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*. Sözler Yayınevi, İstanbul, s. 97-117
- Aktepe, Münir. 1993. Çorlulu Ali Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*. c.VIII. İstanbul, s. 370-371
- Özcan, Abdülkadir. 1989. *Şakâik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri: Vekâyü'l-Fudalâ*. c.II-III. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Safâyî Mustafa. 1721. *Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr*. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi Bl. Nr. 2549.
- Sâlim. 1315 h. *Tezkire-i Sâlim*. İkdâm Matbaası, İstanbul.
- Taib, Osmanzade Ahmed. 1969. *Hadikatü'l-Vüzerâ*. D.Robischon. Freiburg.